

UO'K: 316.4

AN'ANA VA NOVATORLIK: NAZARIY ASOS, TAKOMIL VA TURLAR

ТРАДИЦИЯ И ИННОВАЦИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ОСНОВА, СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ И ВИДЫ

TRADITION AND INNOVATION: THEORETICAL BASIS, IMPROVEMENT AND TYPES

Хақназарова Сайёра Абдурахмоновна
Farg'ona davlat universiteti, katta o'qituvchisi

Annonatsiya

Ushbu maqolada an'ana va novatorlik to'g'risidagi adabiyotshunos olimlarimizning ilmiy –nazariy qarashlari hamda an'ana va novatorlikning adabiyotshunoslik sohasidagi nazariy asoslari o'z aksini topgan. Adabiyotshunoslikda an'ana antik davrlardan buyon o'rganilib kelinadi. Ularning adabiy an'ana xususidagi ilmiy-nazariy qarashlari misollar yordamida tahlil qilingan. Badiiy so'z qo'llash an'anasidagi o'ziga xos xususiyatlar ko'rsatib o'tilgan. Adabiy an'ananing madaniy va ma'naviy shakllari ilmiy jihatdan yoritilgan. Bundan tashqari an'ana bilan doimo dialektik aloqada bo'lgan novatorlikning shoirlar ijodidagi o'rni va badiiy adabiyotdagi xususiyatlari to'g'risida ilmiy qarashlar tahlil qilingan. An'ana va novatorlik adabiyot shakllanishida asosiy o'rinni egallaydi. Antik olimlarning an'ana va novatorlik xususidagi ilmiy qarashlarida o'zaro yaqinlikni kuzatamiz.

Аннотация

В данной статье изложены научно-теоретические взгляды наших литературоведов на традицию и новаторство, теоретические основы традиции и новаторства в области литературоведения. Традиция долгое время изучалась в литературоведении. На примерах анализируются их научно-теоретические взгляды на литературную традицию. Показаны специфические особенности традиций употребления художественного слова. Научно освещены культурные и духовные формы литературной традиции. Кроме того, анализируются научные взгляды на роль новаторства в творчестве поэтов и его особенности в художественной литературе. Традиции и инновации играют ключевую роль в формировании литературы. Мы наблюдаем взаимную близость в научных взглядах древних ученых на традицию и новаторство.

Abstract

This article reflects the scientific and theoretical views of our literary scholars on tradition and innovation, as well as the theoretical foundations of tradition and innovation in the field of literary studies. Tradition has been studied in literary studies since ancient times. Their scientific and theoretical views on literary tradition are analyzed using examples. The specific features of the tradition of using artistic words are shown. The cultural and spiritual forms of literary tradition are scientifically illuminated. In addition, scientific views on the role of innovation, which is always in dialectical contact with tradition, in the work of poets and its features in fiction are analyzed. Tradition and innovation occupy a key place in the formation of literature. We observe mutual proximity in the scientific views of ancient scholars on tradition and innovation.

Kalit so'zlar: an'ana, novatorlik, takomil, estetik ideal, tasviriy vositalar, rang-baranglik, badiiy tafakkur, falsafiy qarashlar, aktual tematika.

Ключевые слова: традиция, новаторство, совершенствование, эстетический идеал, изобразительные средства, многообразие, художественное мышление, философские взгляды, актуальные темы.

Key words: tradition, innovation, improvement, aesthetic ideal, visual means, diversity, artistic thinking, philosophical views, current topics.

KIRISH

An'ana, novatorlik atamallari ilm-fanda, ayniqsa, ijtimoiy-gumanitar fanlarda faol ishlatiladigan falsafiy tushunchalar bo'lib, ular har biri alohida ma'noga ega. An'ana deganda odatda ajdodlarning tarixan to'plagan ma'naviy qadriyatlarini avlodlarga uzatish (berish) vositasi tushuniladi. [5:3] Mazkur qarash an'anaga berilgan umumiy ta'rif hisoblanadi. Adabiyotshunoslikda an'anaga quyidagicha ta'rif berilgan: Traditsiya dunyoni badiiy idrok etish, bilish va o'zgartirish sohasida davrdan davrga, avloddan avlodga o'tib kelgan, zamon talabiga javob beradigan adabiy tajribalardir. U klassiklarimiz ijodiy laboratoriyasida sinalgan, o'z qimmatini yo'qotmagan, ilg'or estetik idealni, aktual tematikani, tasviriy vositalarni, uslubdagi rang-baranglikni, xalqchil badiiy nutq san'atini keyingi avlod tomonidan qabul qilinib, amalda qo'llanishini nazarda tutadi. [8:27]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Adabiyotshunos M.Yunusovning ushbu mulohazasida an'ananing bir nechta muhim xususiyatlari a) dunyoni badiiy idrok etish, b) bilish, o'zgartirish va ana shu jihatlarni keyingi avlod tomonidan qabul qilinishi alohida ko'rsatilgan. Bundan tashqari, yuqoridagi xususiyatlar ajdodlarning avlodlarga qoldirgan adabiy merosi, ma'naviy qadriyatlari hamda ularga munosib voris masalasiga ishora qiladi. Ko'rinadiki, an'ana madaniy va ma'naviy shaklda bo'lishi mumkin. Bu insonning turmush tarzi, olamni anglashi va bilishi, tajribalari majmuidan iborat bo'ladi.

An'ana bilan doimiy ravishda birga ishlatiladigan ikkinchi kategoriya novatorlik (manbalarda o'ziga xoslik ham deb yuritiladi) hisoblanadi. Novatorlik ... – adabiy jarayon bilan bog'liq kategoriya, adabiy jarayonda an'ana bilan har vaqt dialektik aloqada mavjud bo'lgan hodisa, adabiyot taraqqiyotining muhim ichki omili, badiiy tafakkur rivojiga sezilarli ta'sir o'tkazib, keyinchalik an'anaga aylanuvchi muhim badiiy-estetik yangilik. Adabiy an'anaga saylab va tanqidiy munosabatda bo'lgan, o'z davrining badiiy-estetik ehtiyojlarini teran his etolgan ijodkorgina yangilik yaratishga qodir bo'la oladi. Masalan, o'zbek mumtoz adabiyoti an'analari bag'rida yetishgan Cho'lpon o'z ijodi bilan she'riyatimizga qator yangiliklarni olib kirdi.[7;205] Novatorlik deganda, ijodda yangilikni boshqalardan avvalroq ko'ra olish, his qilish va ularni badiiy tarzda ifodalab bera olish qobiliyati ham nazarda tutiladi. Bu jarayonda adiblar voqea-hodisalar mohiyatini chuqur idrok etib, katta ijodiy kuch va jo'shqinlik bilan mehnat qiladilar. Poeziyamizdagi yangilikni ilgari bo'lmagan janrlarning o'zbek she'riyatida aks etishida va o'ziga xos o'rin egalashida kuzatamiz. Buni bevosita Abdulla Sher ijodida va u qo'l urgan janrlar: hayku, oktava, sonetlar misolida ham ko'rishimiz mumkin.

NATIJA VA MUHOKAMA

Adabiyotshunoslikda an'ana va novatorlik masalasi juda qadim zamonlardan beri muhokama qilinadigan muammo sanaladi. Masalan, buyuk Aflotun quyidagilarni yozadi: Shunday qilib, nafrat faqat shoirlarni nazorat qilish va ularni o'z yaratilishida axloqiy obrazlarni yaratish majburiyatini yuklash lozim. Shunday mahoratli larni izlab topish kerakki, ular o'z iste'dodlari bilan go'zallik tabiati va ezgulikni kuzatadigan bo'lsin. Bizning yoshlarga sog'lom makon aholisi kabi foydali bo'lsin.[6;119] Buyuk mutafakkir Aflotun sog'lom jamiyatni shakllantirishda badiiy adabiyotning o'rni, ahyamiyati bola tarbiyasida katta ahamiyatga egaligini ta'kidlar ekan, bolalarda keljakka ishonch, ezgu niyat bo'lishi aynan badiiy adabiyotdan ekanligini ta'kidlaydi. Bu yerda aytilgan fikr shunchaki oddiy fikrlar emas, u insoniyatning uzoq yillar davomida hayotni kuzatishi, tajriba to'plashi va hayot voqealarini mulohaza qilishining mahsuli sifatida baholanadi. Yuqorida aytilgandek, borliqni badiiy idrok etish, bilish, keyin esa dunyoni yaxshi tomonga o'zgartirish vazifasi turibdi. Bu adabiyotning an'anaviy bosh mavzusi sifatida keyingi davr olimlari ishlarida ham takrorlangan.

Aflotun shu asarining boshqa qismida musiqiy tarbiya deganda san'atlar yordamida bolaga estetik tarbiya berishni nazarda tutadi: Agar bolalar go'dakligidan kerakli tarbiyani olsalar, musiqiy tarbiya tufayli qonuniylikka ko'nikishadi. [6;133] Olim bu yerda jamiyatda qonun darajasida o'rnatilgan tartib-intizom, moddiy va ma'naviy qonuniyatni nazarda tutib, bola boshqalarni hurmat qilishi, borliqqa estetik munosabatda shakllanishi zarurligini ta'kidlagan. To'g'ri mazkur fikrlar bugungi adabiyotshunoslik, xususan, she'rshunoslikka qanchalik aloqasi bor degan shubhaga boradigan kishilar topiladi. Ammo eng iste'dodli shoir ham o'z she'riyatida shakl va mazmun uyg'unligini, lirik kechinmaning tabiat bilan mutanosib bo'lishini nazarda tutadi. Shu ma'noda olam va odam munosabatlarida tabiiylik, atrofdagilar (odam, hayvonot, o'simlik olami va h.)ga ezgu ko'z bilan qarash qonuniyati haqida fikr yuritadi. Bu borliqni badiiy idrok etishning asosini tashkil etadi. Demak, Aflotun ilgari surgan g'oya an'anaviy tarzda jahon adabiyotida, xususan she'riyatda yashab kelmoqda.

Boshqa bir yunon olimi Arastu esa an'ana so'zini bevosita qo'llamagan holda, o'xshatish qadimdan mavjudligi, ya'ni u bir avloddan ikkinchisiga an'ana tarzida o'tib kelayotganini yozadi: Zeroki, o'xshatish garmoniya va ritm singari qadimdan odamlarning tabiatiga xos xususiyatdir, odamlar qadimdan o'xshatishga qobiliyatlidirlarki, ular, buni o'z-o'zidan tarqqiy ettira borib, badiha she'rlardan haqiqiy poeziyani yuzaga keltirdilar.[1;24] Olim ushbu o'rinda poeziyaning paydo bo'lishi haqida so'zlar ekan, avvalgi kishilarda mavjud bo'lgan o'xshatish qobiliyati, an'anaviy tarzda keyingi avlod vakillariga o'tib, sekin-asta unga novatorona yondashilib yuksak poeziya shakllanganini ta'kidlaydi. Ko'rinadiki, an'ana va novatorlik adabiyotning shakllanishida asosiy o'rinlardan birini egallaydi.

ADABIYOTSHUNOSLIK

Abu Nasr Forobiyning ilmiy-nazariy qarashlari Aflotun, Arastu kabi antik olimlarning falsafiy qarashlariga yaqinlik an'anasini kuzatish mumkin: Yaxshi axloq va aql kuchi birgalikda inson fazilati hisoblanadi. Ularni egallagan ezgulik qiluvchi har narsada boshqalardan ustun va amalida komil bo'ladi.[2;12] Aytish kerakki, Forobiy bu yerda jamiyatdagi yaxshi kishilar an'anasini haqida fikr yuritgan, ammo, shu fikrlarini rivojlantira borib, badiiy idrok, olamni yaxshiroq bilish an'anasini kishining rivojlanishida muhim o'rin tutishini ham aytib o'tadi: Tiriklar qalbi his qiladi va tasavvur qiladi. Qachonki, ularda his etiladigan va tasavvur qilinadigan obrazlar shakli tugal paydo bo'lar ekan, shunda ular ba'zi obrazlarga o'xshashga intilishadi. [2;64] Mazkur fikri bilan Forobiy ijodkor kishilar o'z ideallariga intilishi an'ana shaklida yashab qolishiga diqqat qilgan. Darhaqiqat, ijod qilish, yoki borliqni badiiy idrok etish jarayonida ijodkor o'zi his etgan, tasvur qilgan obrazga ma'nan tenglashishga intiladi. Bu esa badiiy idrok an'anasining asoslaridan biri sanaladi.

Abu Rayhon Beruniy ham hind, arab, fors, grek she'riyatini solishtiradi. Hindlarning chandas (she'r vazni haqidagi) ilmi, unda lirikadagi musiqiylik, ritm, vanz, qofiya, rukn, turoqlar haqida yuritayotib, janrlar va ularning yuzaga kelishida novatorlik o'rni salmoqli bo'lganini aytadi: She'r harf (bo'g'in)larining soniga qarab, nomlari ham turlicha bo'ladi. She'rga tobe bo'lib keladigan narsaga qarab ham nomlar shunday bo'ladi. Chunki ular qasidada hamma baytlarning bir xil bo'lishini istamaydilar, debocha singari rang-barang bo'lishi uchun barcha qasida baytlarini ko'p xil (vazn)larda tuzadilar.[3;125] Bir qarashda bu yerda tadqiqotimizdagi muammo ko'zga tashlanmayotgandek tuyuladi. Ammo olimning ma'lumotlari mazmuniga diqqat qilinsa, unda hindlarda ham an'anaviy shakllar bo'lgani, ammo qasida yaratishda ana shu an'anaga amal qilmasdan, boshqa yo'l tutilgani haqidagi xabarni uqib olish mumkin.

Shu o'rinda Abu Rayhon Beruniyning zamondoshi, suhbatdoshi bo'lgan Abu Ali ibn Sinoning ham poetika, xususan, she'riyat haqidagi fikriga ham to'xtalish lozim. Mabodo to'g'ri so'z sal o'zgatirilsayu, odatdagiday aytilmaydigan bo'lsa va buning ustiga unga ucha-muncha narsalar qo'shilgan bo'lsa, u holda bu narsa inson ruhiga xush keladi. Balki bunday so'zlarni obrazli qilib va rost aytish ham mumkin. Ehtimol, shu bilan obrazli gaplar orqali e'tibor rost va tuyg'ular tomonga qaratilgan ham bo'ladi. Bunday holatda obrazli gaplar taajjubga sazovor bo'ladi va undan kishi ruhi lazzatlanib, yengil tortadi. Narsa yoki hodisaga muvofiq kelguday bo'lsa, uni rost deb qabul qilinadi. Obrazli gap esa, so'z qanday aytilgan bo'lsa, o'shanday harakat qilishga qaratilgan bo'ladi. [4;5] Qomusiy olim badiiy so'z qo'llash an'anasini va uni qo'llashdagi o'ziga xoslik obrazli gapning mohiyatini ko'rsatgan. Odatdagi so'z qo'llash an'anasini gap mazmunini qanchalik rivojlantirishi, shu orqali tinglovchiga ta'sir etish an'anasini kishi ruhiga xush yoqishiga urg'u bergan.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, an'ana va novatorlik hamda adabiy ta'sir masalasi adabiyotshunoslikning o'zak masalalaridan hisoblanib, uning tarixi qadim zamonlarga borib taqaladi. Adabiyotshunoslik taraqqiyoti davomida an'analari qayta ishlanib, takomillashib, ularga yangiliklar kiritilib insoniyatga xizmat qilib kelgan. O'zbek she'riyati an'analari, xalq og'zaki ijodi, mumtoz adabiyot, jahon adabiyotining ilg'or yutuqlari va shoirlarning individual izlanishlari hisobiga boyib, takomillashib bormoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Арасту. Поэтика. Ахлоқи кабир. Риторика. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2012. – Б.24
2. Аль-Фараби, Абу Наср Мухаммед. Социально-этические трактаты. – Алма-Ата: Наука, 1973. – С.12 (400 с.)
3. Аль-Фараби, Абу Наср Мухаммед. Социально-этические трактаты. – Алма-Ата: Наука, 1973. – С.64 (400 с.)
4. Абу Райхон Беруний. Танланган асарлар. Ҳиндистон. – Тошкент: O'zbekiston, 2022. – Б.125.
5. Абу Али ибн Сино. Шеър санъати. http://www.e-adabiyot.uz/adabiyotshunoslik/she'riyat_392.html
6. Коллектив. Фалсафа. Қомусий луғат. – Тошкент: Шарқ, 2004. – б.30 (491 б.) www.ziyouz.com.kutubxonasi
7. Платон. Государство. Пер. с древнегреч. А.Н.Егунова. – Москва: научный проект, 2015. – С.119 (398 с)
8. Платон. Государство. Пер. с древнегреч. А.Н.Егунова. – Москва: научный проект, 2015. – С.133 (398 с)
9. Қуронов Д. Мамажонов З. Шералиева М. Адабиётшunosлик луғати. – Тошкент: Akademnashr, 2010. – Б. 204-205.
10. Юнусов М. Традиция ва новаторлик / Коллектив. Адабиёт назарияси (Адабий-тарихий жараён). Икки томлик. II том. – Тошкент: Фан, 1979. – Б.26-27 (448 б.).